

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

Bakalářská práce

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

Katedra filozofie

Studijní rok 2009/2010

Pavλίna Baďurová

Pojem kreativity u Whiteheada a Bergsona

Term of Creativity in Whitehead's and Bergson's Philosophy

Vedoucí práce: prof. PhDr. Ivan Blecha, CSc.

Olomouc 2010

Anotace

Předložená bakalářská práce se zabývá analýzou pojmu kreativity ve Whiteheadově a Bergsonově filozofii. Cílem práce je poukázat jak na společné styčné body v koncepcích obou těchto myslitelů, tak na jejich rozdíly a porovnat jejich filozofické systémy.

Anotace v angličtině

This bachelor thesis deals with analysis of the concept of creativity in Whitehead's and Bergson's philosophy. The goal is to highlight the common points in the concepts of both these thinkers, the differences in their approach and compare their philosophical systems.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a pouze za použití uvedené literatury a zdrojů.

.....

Pavλίna Baďurová

Ráda bych poděkovala vedoucímu mé bakalářské práce panu prof. PhDr. Ivanu Blechovi, CSc. za jeho odbornou pomoc a trpělivost, panu RNDr. Juriku Hájkovi za inspiraci a duševní podporu a dále všem, kteří mě po celou dobu mého studia podporovali.

Obsah

1.	Úvod	7
2.	Alfred North Whitehead	8
2.1	Tři oblasti zájmu	8
2.2	Událost a zakoušení	11
2.3	Prehenze a nexus	13
2.4	Objekt, věčné objekty a věčnost	14
2.5	Kreativita	14
2.6	Srůstání	15
3.	Henri Bergson	19
3.1	Čas a svoboda	19
3.2	Hmota a paměť	21
3.3	Vývoj tvořivý	26
4.	Komparace	32
5.	Závěr	38
	Literatura	40

1 Úvod

„Ontologie je obecnou filozofickou teorií bytí. Je to ta část filozofie, která studuje buď možné vlastnosti bytí, nebo nejobecnější kategorie jsoucna, strukturu existence v nejširším slova smyslu. Předmětem ontologie je bytí – jako bytí. Zkoumá nejobecnější vlastnosti bytí, způsoby či spíše možnosti jeho existence a hledá konečné principy toho, co existuje. Vyznačuje se úsilím zachytit svět, jaký skutečně je.“¹

Pozitivizmus 20. století pojem bytí považoval za prázdný. Lze říci, že filozofie Bergsona a Whiteheada, je filozofií, která naopak pozitivizmus považuje za prázdnou vědu. Pozitivizmus nepopisuje podle nich skutečnost takovou, jaká doopravdy je, nýbrž aplikuje na skutečnost své pojmy, pomocí kterých tuto svou „skutečnost“ vysvětluje.

V dílech obou autorů uvidíme, jakým způsobem se s mechanismem pozitivizmu vyrovnávají. Stručně uvedu do problematiky jejich filozofií a vysvětlím klíčové termíny jejich nauk.

Z Bergsonova díla je do češtiny přeloženo mnoho jeho děl, Whitehead je u nás dnes již také celkem známým myslitelem. Mnohé části z jejich filozofií, jak uvidíme, mají podobné, neřku-li stejné, některé pasáže jsou problematičtější. Ukážeme si, kde se jejich nauky stýkají a ve kterých momentech se rozcházejí.

Záměrem práce není plné postižení celé filozofie obou myslitelů v její celistvosti, cílem práce je pokus o popis klíčových termínů jejich filozofického zkoumání a objasnění několika pojmů, které hrají v jejich naukách klíčovou roli, pro tuto práci je to především pojem kreativity. A nastínění jak společných rysů, tak rozdílů v jejich pojetích.

¹ Jemelka, Petr. *Přednášky z ontologie*, s. 14

2 Alfred North Whitehead

Alfred North Whitehead (1861-1947) byl jedním z nejvýznamnějších anglosaských filozofů své doby. Jeho filozofie je pokusem o „vybudování logicky konzistentního systému všeobecných idejí, umožňujících interpretovat každý prvek naší zkušenosti.“²

2.1 Tři oblasti zájmu - matematika, fyzika, filozofie

Ve Whiteheadově tvorbě je možno zřetelně odlišit tři období.³ Pro první je typický specifický zájem o problematiku matematiky a matematické logiky. V tomto směru je orientována především významná práce *Principia mathematica* (1910-1914), vytvářená společně s Bertrendem Russellem, dále *Treatis of Universal Algebra* (1898), některé další práce z matematických věd. Avšak již v tomto období se začínají rýsovat základní ideje budoucího Whiteheadova směřování, neboť i u těchto speciálních matematických prací je zřejmá Whiteheadova tendence o univerzální pohled a filozofickou interpretaci.

Pro druhé období je charakteristický přesun zájmu na oblast teoretické fyziky a filozofie vědy, rozhodující vliv na něj měla teorie relativity a evoluční teorie v biologii. Hovoří o potřebě přehodnotit základní pojmy vědy, což ovšem vyžaduje i zásadní přehodnocení filozofických východisek klasické vědy vůbec. V tomto období vypracovává článek Relativistické teorie prostoru, ve kterém uvádí, že nemůžeme prostor chápat jako vztah mezi fyzikálními objekty, ale je potřebné jej chápat jako vztah mezi bezprostředně vnímanými, reálnými událostmi, z kterých si myšlenkovými operacemi vytváříme modely fyzikálních objektů. Východiskem je pro Whiteheada důraz na zkušenost – distancoval se i od Einsteina, vypracoval vlastní relativistickou teorii prostoru, jejímž základem je metoda extenzivní abstrakce, to znamená,

² Bodnár, J., Krajčovič M., Patočka J., Városzová E. *Antologia z diel filozofov VIII*, s. 505

³ Whitehead, A. N. *Veda a moderný svet*, s. 10

že pojmy definuje jako deriváty reálných daností. „Zkušenost považuje za jediný zdroj našeho poznání“⁴, a to i poznání v rovině čistě abstraktních postupů myšlení používaných v matematické vědě vůbec. Naše zkušenosti nejsou pro Whiteheada něčím výlučně subjektivním, ale součástí samé přírody. Proto „bifurkace přírody“ je pro něj nepředstavitelná. Bifurkací přírody má na mysli, jakoby příroda byla rozdělena na dvě části: přírodu, kterou vnímáme pomocí smyslů, jako objekt naší zkušenosti, a přírodu, kterou postihuje věda a předkládá nám ji ve svých pojmech. Odtud pramení také jeho kritika Einsteina, protože prostor nemůžeme chápat jako vztah mezi fyzikálními objekty, nýbrž jako vztah mezi bezprostředně vnímanými, reálnými událostmi, z kterých si myšlenkovými operacemi vytváříme modely fyzikálních objektů.

Klíčovým pojmem Whiteheadovy filozofie je událost. Události nejsou pouze věci, které se vyskytnou a zaniknou. Událost lze rozložit na dvě složky: na předměty situované do této události, jednak je to činnostní pole této události, které řídí převod předmětů v ní situovaných do situací v následujících událostech. V celém souboru událostí mají nutně prostor a čas původ ve vztazích mezi událostmi. Avšak vzájemné prostorové a časové vztahy událostních elementů jsou vyjádřeny prostorovou existencí bodů, přímk a rovin. Jejich kvalitativní vlastnosti a vztahy poskytují soubor podmínek, jež jsou nezbytným předpokladem a prostředkem měření. „Měření je v podstatě porovnávání operací prováděných u téhož souboru, za daných podmínek.“⁵ Pro Whiteheadovo pojetí teorie relativity je totiž významný právě onen charakteristický přístup, který je v jistém smyslu podobný Leibnizovu modelu s jeho dynamickými, bezrozměrnými složkami - monádami, ale nahrazuje jeho monády „organismem“, který představuje konkrétně přetrvávající entity včleněné do „událostního prostoru“.

Toto pojetí přerůstá do třetího období Whiteheadova filozofického vývoje, ve kterém se již zabývá budováním uceleného metafyzického systému.

⁴ Tamtéž, s. 18

⁵ Whitehead, A. N. *Matematika a dobro a jiné eseje*, s. 91

Ve filozofickém systému hledá možnou teoretickou syntézu jednotlivých složek naší zkušenosti. Prvotním dílem pro budování Whiteheadovy organizmické filozofie je dílo *Věda a moderní svět*. Zde přírodovědná problematika dostává širší kosmologický rámec.

Vrcholným dílem, které systém dotváří, je *Proces a Realita*, napsané v roce 1929. V této své stěžejní práci Whitehead rozvádí otázku principů, které nastínil již ve *Vědě a moderním světě* a na nichž je založena realita našeho univerza. Whitehead se v tomto díle neptá, jak je možné, že něco je, ale jak je možné, že věci jsou tak, jak jsou. Diskutované principy, které Whitehead nazývá „kategoriemi“, jsou vyústěním otázek, které klade současná exaktní věda. Takovýmto tázáním vlastně začal abstrakci přijímat jako vlastní skutečnost.

Podle Whiteheada je nutné, aby filozofie vysvětlovala, jak se abstrakce vynořují z konkrétních věcí. Tím se jeho pojetí liší od pojetí Kantova, podle kterého se „svět vynořuje ze subjektu“, zatímco Whiteheadova filozofie chápe subjekt jako „vynořující se ze světa“. V takovém pojetí je filozofie vlastně racionalizací lidské zkušenosti. „Víra v rozum je spolehnutí, že věci jsou svou nejvlastnější podstatou ve vzájemné harmonii, která vylučuje pouhou svévoli.“⁶

Přijetím myšlenky harmonie však vstupuje do Whiteheadova díla i další prvek - estetický a etický. Problematikou etiky a estetiky se zabývá v díle *Proces a realita*, avšak nejvýrazněji jsou tyto myšlenky vyjádřeny v úvahách o pravdě a kráse v díle *Dobrodružství idejí*.

Whitehead zavádí ve svých dílech novou, velmi neobvyklou terminologii. Často používá výrazy z běžné řeči a přikládá jim specifický význam, který je velmi odlišný od jejich původního významu. Jde mu totiž o to, že základní pojmy klasické vědy a filozofie jsou jakýmsi zevšeobecněním staticky popisované skutečnosti, a proto je pro novou ontologii, procesuální, potřeba zavést novou terminologii. Tím ovšem vznikají často problémy s

⁶ Rescher, Nicholas. *Process Metaphysics*, s. 67

interpretací těchto pojmů a jejich správným zakotvením v dotyčné „jazykové hře“.

Whitehead sám k této otázce říká: „Pomocný prostředek, se kterým filozofie pracuje, je řeč. Stejně jako v přírodních vědách jsou nově vytvářeny možnosti aplikací, tak vytváří filozofie nově řeč. Filozofové nemohou nikdy doufat, že zformulují s konečnou platností metafyzické základní principy. Slabost nahlédnutí a nepostačitelnost řeči stojí nepřekonatelně v cestě. Slova a výrazy musí zaručovat stupeň všeobecnosti, který je cizí jejich běžnému používání. A i když tyto prvky řeči dostanou pevný význam jako odborné termíny, přesto zůstávají jen metaforami, které pouze němě čekají na přeskočení fantazií.“⁷

2.2 Událost a zakoušení

Základní kategorií ve Whiteheadově díle je „reálná událost“, resp. „aktuální událost“. Událost je pro Whiteheada fundamentální stavební jednotka skutečnosti. Je to, co se v přírodě stává. Nikdy se nemůže přihodit znovu.⁸ Událost se nemění, nevyvíjí, pouze přechází do jiné události. „Událost souvisí se vším, co existuje a zcela individuálně se všemi jinými událostmi.“⁹

Pouhé slovo událost používal Whitehead především ve svých starších pracích. Ale již v díle „Věda a moderní svět“ začíná slovo událost spojovat s přídavnými jmény „reálný“, „aktuální“. Tato diference mezi aktualitou - odvozenou od actus a realitou - odvozenou od res, vyjadřuje rozdíl mezi skutečností a jejím dynamickým vyjádřením. Zde vzniká dost vážný jazykový problém v použití slovních ekvivalentů v jiném, než anglickém jazyce, přesto však je možno právě přes latinský kořen získat smysl, který tak dává porozumění. V tomto pohledu by pak název Whiteheadova díla *Process and*

⁷ Bodnár, J., Krajčovič M., Patočka J., Városzová E. *Antologia z diel filozofov VIII*, s. 516nn

⁸ Whitehead A. N. *Věda a moderný svet*, str. 28

⁹ Bodnár J., Krajčovič M., Patočka J., Városzová E. *Antologia z diel filozofov VIII*, s. 170

Reality mohl ve stejném významu být vystižen jako „Actuality and reality“.¹⁰ Aktualita v podstatě znamená konečný vstup do konkrétna, mimo něj nic neexistuje. Aktuální událostí Whitehead rozumí základní jednotku procesu dění.

Aktuální události jsou tedy částčky reality, z nichž se skládá, resp., v nichž se děje svět. Je to série momentů zkušenosti, jako událost, jako aktuální událost a odmítá jakýkoli náznak statické substance, která by vytvářela skutečnost. Událostí jsou pro něj subatomické jevy nízkého stupně komplexnosti, ale také molekulární a buněčné procesy a vyšší procesy, v jednom extrému jsou to kvantově mechanické fenomény, druhým extrémem psychologické fenomény. Upozorňuje však, že nelze jít za události, abychom našli ještě něco reálnějšího. Je mezi nimi rozdíl: Bůh je touto událostí stejně, jako ten nejtriviálnější závan bytí někde ve vesmíru. A ač pro ně platí různý stupeň důležitosti, a rozdíl je i v jejich funkci, pokud jde o principy a jejich aktuální exemplifikace, stojí všechny na stejné úrovni. Všechny představují komplexní a vzájemně závislé části zkušenosti.

Každá událost v každém momentu je ovlivňována jinými a naopak zase ovlivňuje jiné, pro jejich vzájemnou závislost je proto nutné chápat kosmos jako organický celek, v němž jsou propojeny všechny události navzájem. Právě tak, jako elementy našeho těla jsou ve vzájemných relacích, tak i elementy universa, od světelných vln, od vzdálených hvězd, až po lidské bytí, jsou ve vzájemné relaci. Bezsporně tyto elementy, události, nejsou všechny rovnocenné.

Pro porozumění aktuálnosti události uvádí Whitehead ještě dva vysvětlující principy. Je to jednak „ontologický princip“ a „princip relativity“.

Princip relativity se týká všech věcí a znamená, že každá entita může být nějak zakoušena či pocíťována a že tato potencialita je nejvlastnějším základem té které entity. Pod „zakoušením“ je třeba rozumět všechna přijetí kontaktů mezi skutečnými událostmi, v žádném případě pouze komunikační formy živých jsoucen, resp. pouze jsoucen obdařených vědomím. Platí stejně

¹⁰ Whitehead A. N. *Veda a moderný svet*, str. 28

pro nejelementárnější fyzické děje, jako pro složité úkony lidského vnímání a cítění.¹¹

Tento princip říká, že podstatou jsoucího je být potenci pro každé vznikající. Jen to, co je nějak zakoušeno, je reálné. To platí i o časoprostorových vztazích. Neexistuje tedy nic, než proces vznikání a zanikání tohoto zakoušení, kde to, co je pouhou potencialitou, se stává aktualitou a opět je integrováno spolu s jinými událostmi pro novou událost. Mimo to, co se takto aktualizuje, nic není.

Není ani žádný jiný důvod věcí. Události jsou i jediným důvodem, a proto hledat důvod znamená hledat událost. To je *ontologický princip*. To, co v jakémkoli smyslu je, má svůj důvod buď v tom, co je zakoušeno, nebo ve způsobu zakoušení.

2.3 Prehenze a nexus

Prehenze, anglické *prehension*, značí uchopování, zmocnění se. Whitehead má na mysli fakt, že událost jiné, méně složité události uchopuje do své vyšší jednoty. Tento akt uchopování je vlastně událost sama a tedy prehenze je vlastně jiný název pro skutečnou událost.

Prehenze aplikuje příčinnost na procesuální strukturu reality. Přítomná událost vzniká ze své příčiny, ale tak, že je přítom sama aktivní, sama se uskutečňuje z toho, co je jí k dispozici, tím, že si to určitým způsobem osvojuje. Je to tvůrčí seberealizace – to, co vzniká, samo určuje aktuální charakter a způsob integrace svých konstitutivních částí.

Každá událost je komplexem realizovaných vztahů, které ji spojují s jejím univerzem. Whitehead nazývá toto sjednocení „nexam“. „Nexus je seskupení událostí, které jsou ve vzájemné relační jednotě tvořené jejich prehenzemi, resp. jejich vzájemným zpředmětněním.“¹²

¹¹ Bodnár J., Krajčovič M., Patočka J., Városzová E. *Antologia z diel filozofov VIII*, s. 549nn

¹² Rescher, Nicolas. *Process Metaphysics*, s. 94

2.4 Objekt, věčné objekty a věčnost

Při prehenzi je do komplexní jednoty procesu přijímána entita, jejíž existování předchází procesu, entita jaksi předem daná. Není to ani způsob přijímání, ani věc tvořená v průběhu dění. Takovou entitu nazývá Whitehead „objektem“. Jinými slovy, objekty jsou takové složky událostí, které přetrvávají a prezentují v události relativně stálé entity.

Charakter přetrvávání souvisí s Whiteheadovou teorií „věčných objektů“. K tomu sám uvádí: „Každé schéma analýzy přírody se musí vyrovnat s těmito dvěma skutečnostmi, se změnou a přetrváváním.“ Je zde však ještě třetí skutečnost, kterou Whitehead nazývá věčností. „Vrch trvá, věky se však ztrácí, mizne. Když vznikne jeho nová podoba, už je to nový vrch. Barva je věčná. Straší v čase jako duch. Přichází a odchází: kam však přichází, je to stejná barva.“¹³

Whitehead však na místo platonského dualismu idejí a skutečnosti klade realistický pluralismus skutečných entit, kde se platonské ideje stávají „věčnými“ objekty, které mají pouze status čistých bezčasových možností. K tomu Whitehead ještě uvádí: „Být abstraktní znamená překračovat jednotlivé konkrétní události aktuálního dění. Překračovat aktuální událost však neznamená být od ní oddělený.“¹⁴

2.5 Kreativita

„Kreativita u Whiteheada reprezentuje samotnou esenci reality.“¹⁵

Whitehead staví proti staticky pojatým substancím jiné struktury, které jsou dynamické, vnitřně rozporné a současně sjednocené, vyvíjejí se tak, že přechází jedna ve druhou. Tuto základní aktivitu, hnací sílu procesu utváření světa, nazývá kreativitou.

¹³ Whitehead A. N. *Veda a moderný svet*, s. 151

¹⁴ Whitehead, A. N. *Process and Reality*, s. 246

¹⁵ Rescher, Nicolas. *Process Metaphysics*, s. 80

Kreativita „je takový princip konečna, na základě kterého mnohost, představující univerzum v jeho rozmanitosti, stává se jednou skutečnou událostí, představující univerzum jako jeden celek.“¹⁶

„Kreativita je principem novosti, skutečná událost je novou entitou, která se odlišuje od entit jakékoli entity v mnohosti, které sjednocuje.“¹⁷

Tento pojem je na jedné straně klíčový pro interpretaci dynamiky procesu, na druhé straně však nesmírně obtížný pro interpretaci vůbec.

Tento pojem často používají Whiteheadovi následovníci, především teologové Charles Hartshorne, John B. Cobb, Jr. a David Ray Griffin. Kreativita je proces, kterým Bůh dokazuje svou přítomnost ve světě. Bůh je bytostí transcendentní, avšak pro nás je postihnutelná jako kreativní, dynamická a otevřená budoucnosti, tedy bytostí, která je provázána se vším, co vzniká pomocí evoluce.

2.6 Srůstání

Concrescence velmi úzce souvisí s pojmem kreativity. Je to slovo, které je možno přeložit jako „srůstání“¹⁸, nebo „sebe-utváření“.¹⁹

Whitehead tvrdí, že žádná skutečně vědecká činnost nemůže existovat bez všeobecně rozšířeného instinktivního přesvědčení o existenci řádu věcí, řádu přírody. Takový univerzální řád by ohraničoval a usměrňoval kreativní aktivity do podoby vymezených reálných útvarů - aktuálních událostí, řídil by proces ustavičného utváření organizmů z nižších k vyšším, složitějším a organizovanějším strukturám. Ve Whiteheadově pojetí je garantem takového řádu Bůh, ne však ve smyslu Aristotelova prvního hybatele, ale jako „princip srůstání“²⁰ a zároveň i „nejvyššího ohraničení.“²¹ Bůh není konkrétní, ale je základem konkrétní skutečnosti.

¹⁶ Whitehead, A. N. *Veda a moderný svet*, s. 44

¹⁷ Whitehead, A. N. *Process and Reality*, s. 71

¹⁸ Whitehead, A. N. *Veda a moderný svet*, s. 44

¹⁹ Bodnár J., Krajčovič M., Patočka J., Városzová E. *Antologia z diel filozofov VIII*. Poznámka překladatele.

²⁰ Whitehead A., N. *Veda a moderný svet*, s. 251

V tomto pojetí dostává nový význam kreativita, která představuje stále tvořící, ničím neomezený princip růstu a rozvoje, bezmezný apeiron antických filozofů. Nemá-li dojít k „přehlcení“ nekonečně mnoha kombinacemi tvůrčího principu, zasahuje Bůh, který dává hranici a tím i řád. Objevuje se zde podobná myšlenka Pythagorova omezení „číslem“, pokud chápeme pojem číslo dostatečně široce.

Na jiném místě Whitehead interpretuje pojem Boha jako „faktor v univerzu, ve smyslu kterého existuje mimo to, co je aktuální, význam, hodnota a ideál.“²² Bůh je tedy zdrojem vznikající události, a to tím, že jí k jejímu sebetvoření dává podnět a cíl. Bůh se procesu vznikání účastní tak, že vznikající subjektivitě dává volnost svobodně zhodnotit nabízené možnosti tak, aby došly nejideálnějšího naplnění. Sama neomezená možnost a abstraktní kreativita neumožňují nic.

Výše uvedený výčet a výklad klíčových Whiteheadových pojmů je jistě neúplný, ale alespoň částečně odráží základní linie, kterými se ubírá jeho myšlení.

Zavedením pojmu kreativita dostává Whiteheadovo pojetí velmi dynamickou podobu: jednak, jak bylo již řečeno, Whitehead odmítá pojem substance, který je něčím statickým. Jeho pojetí je proces, který se stále děje, jehož jednotkou je událost.

Sjednucujícím principem Whiteheadovy filozofie, je proces. Svět chápe jako vyvíjející se celek, na kterém se vyšší úrovně reality vyvíjejí z nižších. Podstata skutečnosti je v dynamickém stávání se, nikoli ve statickém bytí. V díle *Věda a moderní svět* se Whitehead výslovně staví za evoluční filozofii.²³

S evolučním procesem velmi úzce souvisí další specifický Whiteheadův pojem prehenze.²⁴ Whitehead vidí celou přírodu zasazenu do rámce utváření vztahů, vazeb, postupné prehenze, vytvářející větší celky, v nichž nižší je podřazeno vyššímu.

²¹ Tamtéž, s. 256

²² Bodnár J., Krajčovič M., Patočka J., Városzová E. *Antologia z diel filozofov VIII*, s. 588

²³ Whitehead, A. N. *Věda a moderní svět*, s. 47

²⁴ Tamtéž, s. 40

„Příroda je procesem expanzivního vývoje, který nevyhnutelně postupuje od prehenze k prehenzi. Co se dosáhlo, už patří minulosti, ale zároveň se zachovává, neboť obsahuje aspekty sebe samého, které jsou přítomné v prehenzích mimo něj. Příroda je tedy strukturou vyvíjejících se procesů. Realita je proces. Reality přírody, to jsou prehenze v přírodě, jinak řečeno, jsou událostmi přírody.“²⁵

Každá věc je součtem nekonečně mnoha kontrakcí a tím i relací k druhým věcem. Podobně jako u Kusánského. Složitější jsoucna integrují do své jednoty jsoucna jednodušší, např. v těle je integrováno oko, tělesné orgány atd. Ale v těch komplexnějších jsoucnech je jednodušší věc přítomna proto, že, jak ty, tak ony, jsou kontrakcemi univerza. Každé kontrahující je zároveň kontrahované. Kontrakcemi, nebo u Whiteheada concrescencemi či prehenzemi, je každé jsoucno uchopováno do stále dokonalejších a vyšších jsoucen. Narůstá tedy na jedné straně mnohost, na druhé straně rostoucí komplexnost ukazuje na rostoucí jednotu.

Tento princip modifikace platí všeobecně pro celou přírodu a nevyjadřuje jen nějakou vlastnost, typickou pouze pro živé organismy. Je svým způsobem i jakýmsi klíčem k porozumění další důležité okolnosti, kterou pro evoluční mechanismus představuje příznivé prostředí. K tomu Whitehead uvádí: „Jedna z nejjednodušších cest, jak rozvíjet příznivé prostředí spolu s rozvojem jednotlivého organismu spočívá v tom, aby vliv každého organismu na prostředí byl příznivý pro trvání jiných organismů téhož typu. Jestli organismus navíc podporuje vývoj jiných organismů téhož typu, dosáhl se evoluční mechanismus, který může navodit stav velkého množství podobných entit s vysokou schopností trvat. Prostředí se totiž automaticky vyvíjí s druhy a druhy s prostředím.“²⁶ Kooperace druhů je pro Whiteheada velmi důležitá.

Pokračovatelem Whiteheadovy školy je bezesporu Centrum procesuální filozofie v Americe, vedené J. B. Cobbem. Jejich práce skoro navazují na

²⁵ Whitehead, A. N. *Process and Reality*, s. 134

²⁶ Whitehead, A. N. *Process and Reality*, s. 141

myšlenky Whiteheadova myšlení a rozvíjejí je, ať již přímo ve filozofické oblasti, tak i v oblasti teologické, díky významnému žáku Alfreda North Whiteheada, Charlesi Hartshorovi a skupině dalších významných filozofů, jako jsou Norman Pittenger, Schubert Ogden, Marjorie Suchocki. Dále japonské pracoviště v Kyotu The Japan Society of Process Studies, reprezentované Yutakou Tanakou a jeho spolupracovníky.

3 Henri Bergson

Henri Bergson (1859 - 1941) byl francouzský filozof, jedním z nejvýznamnějších filozofů přelomu 19. a 20. století. Pro svůj působivý styl psaní dostal v roce 1927 Nobelovu cenu za literaturu. „Jeho filozofie je filozofií života, je originálním pokusem o novou alternativu filozofického postupu. Hlavním znakem jeho filozofie je důraz na princip života jakožto zdroj aktivity.“²⁷ Jeho filozofie se staví do opozice vůči mechanistickému determinismu, idealismu a fatalismu. Výsledkem jeho práce je koncepce vývoje jako trvání (*durée*). Bytí v systému jeho filozofie je vykládáno jako „životní vzmach“ tzv. *elan vital*, je to neustálé trvání bytí, jedinečné a neopakovatelné.

Čas a svoboda, *Hmota a paměť*, *Smích* a *Vývoj tvořivý* – to jsou názvy děl, ve kterých Bergson dokázal obejmout celý vesmír pod novým hlediskem, pod novou optikou Trvání.

3.1 Čas a svoboda

Již v tomto svém chronologicky prvním díle, vydaném v roce 1888, je načrtnutá celková myšlenková stavba jeho filozofie. Rozděluje zde bytí do dvou sfér, a to na bytí pasivní – tedy hmotu působící v prostoru, a bytí aktivní – tedy tvořivého ducha působícího v reálném čase. Odtud dále rozlišuje dva principy, které tyto sféry bytí charakterizují. Pasivní bytí, jak jsme již uvedli, představuje hmota a aktivní bytí představuje tvořivý duch jako čisté trvání (*durée*) – je to vnitřní dění, které soustřeďuje vitální síly (*elan vital*) do produktivní činnosti. Je to neustálá manipulace ducha s hmotou, svobodný akt vůle. Skutečné „trvání je tedy vnitřní dění, vnitřní pohyb – neboť Bergson je pevně přesvědčen, že hmota je nehybná a že jestliže nějaký pohyb existuje, tedy se děje uvnitř – trvání je čistý čas bez promítnutí jeho do prostoru.“²⁸

²⁷ Bodnár, J., Krajčovič M., Patočka J., Városzová E. *Antologia z diel filozofov VIII*, s. 125

²⁸ Pelikán, Ferdinand. Henri Bergson. Jeho život a dílo. In: Bergson, Henri. *Vývoj tvořivý*, s. XVI

„Trvání je ustavičný postup minulosti.“²⁹ Trvání je nikdy neukončený proces tvoření, trvání a tvoření jde v ruku v ruce, tvoření je přímý důsledek trvání. Každý okamžik našeho života je jistým způsobem tvoření. Více se těmito termíny však zabývá ve své pozdější práci *Vývoj tvořivý*.

Pokud Bergson rozlišil dvě sféry bytí na pasivní a aktivní, pak nutně potřebuje teoreticky vysvětlit i jeho dvojí poznání. V *Čase a svobodě* hovoří o intelektu jako prostředníkovi, kterým poznáváme vnější materiální svět, protože je částí našeho ducha, tedy participuje na poznání materiálního světa, ale který je podle Bergsona nedostačujícím pro poznání vnitřního bytí, dění, růstu a změny. Tím je podle Bergsona „intuice, která nás v podobě instinktu vede k poznávání podstaty reálného dění“³⁰, k uchopení Trvání.

S tímto souvisí také problematika času a prostoru, kterou Bergson rozvádí také již v tomto díle. Zatímco prostor považuje Bergson za homogenní, je proti tomu čas nehomogenní, a tudíž vzájemně nezaměnitelný. Odtud jedinečnost času, který plyne, v něm život trvá. Na rozdíl vůči Kantovi, který vidí čas jako apriorní formu našeho vnímání. Měření času jde podle Kanta přes měření prostoru, avšak dle Bergsona to není pravý čas. Pravým časem je Trvání.

Podobnou protikladnost jako mezi prostorem a časem vidí Bergson také mezi fyzikálním světem a psychickým světem. Jakýsi mezistav mezi nimi tvoří svět biologický. „Fyzikální determinismus, k němuž dospíváme, není nic jiného, že determinismus psychologický, hledící sám sebe verifikovat a fixovat své vlastní obrysy odvoláním se na vědy přírodní.“³¹

Pojem Trvání (*durée*) však lze postihnout jen intuicí, neboť racionální rozum vnímá jen zdánlivé diskontinuity, jako jednotlivé „fotografie“ okamžiku, není však schopen vnímat kontinuitu plynutí.

Veškeré bytí je vědomí, ne však intelektuální chápání, ale vědomí jako život, trvání, svobodná tvůrčí energie. Jádrem těchto tvořivých energií je „élan vital“ - tvořivá energie, která je podstatou celého světového dění vůbec.

²⁹ Bergson, Henri. *Vývoj tvořivý*, s. 16

³⁰ Bodnár, J., Krajčovič M., Patočka J., Városzová E. *Antologia z diel filozofov VIII*, s. 126

³¹ Bergson, Henri. *Čas a svoboda*, s. 119

Život se prostírá v kontinuitě, trvá, životním elánem je tažen k absorbování a přetváření toho, s čím se setkává. Je hybnou silou, požadavkem pohybu vpřed. Vývoj života dle Bergsona nevychází z hmoty a jejích mechanických zákonů, ale naopak, směřuje proti nim.

3.2 Hmota a paměť

V souvislosti s problematikou prostoru a času vyvstává také problém zachycení a ulpívání času. Problematiku dvou realit – ducha i hmoty – demonstruje Bergson na příkladě paměti. Jedná se o problematiku vztahu psychické a fyzické stránky člověka a živých organismů. Bergson se distancuje od názoru, který říká, že psychická a fyzická činnost člověka je nutně paralelně spojena. Proti takzvané mechanické neboli tělesné paměti staví paměť čistou. „Tělesná paměť je orientovaná na automatické opakování a je lokalizovaná v mozku, zatímco čistou pamětí Bergson myslí celý organismus, jako zdroj aktivity.“³²

Bergson poukazuje na to, že jak realizmus, tak i idealismus jsou dvě přehnaná stanoviska, a je chybné hmotu omezovat na představu, kterou o ní máme, stejně jako je chybné pokládat ji za věc, která by v nás představy vyvolávala, ale zároveň by se svou podstatou od nich lišila. „Hmota je pro nás souborem obrazů.“³³ Obrazy, vysvětluje Bergson, jsou určité formy existence, ale nikoli idealistovy představy či realistovy věci, nýbrž jsou to existence, které se nacházejí na půli cesty mezi „věcí“ a „představou“. Takovéto pojetí je záležitostí zdravého rozumu. Toto tvrzení dokládá příkladem člověka ne-filozofa, kterému nemůžeme tvrdit, že ta věc, kterou vidí, existuje jen v jeho duchu, ani mu nemůžeme tvrdit, že předmět nemá ani tvar ani barvu, a to, jak jej pozorujeme, konkrétní vlastnosti, barvu, tvar, mu přisuzují pouze počitky našich smyslů. „Zdravý rozum nám říká, že předmět existuje sám o sobě a že i

³² Bodnár, J., Krajčovič M., Patočka J., Városzová E. *Antologia z diel filozofov VIII*, s. 126

³³ Bergson, Henri. *Hmota a paměť*, s. 7

Podrobněji: „Vše probíhá tak, jako by v souboru obrazů, který nazývám universem, mohlo k něčemu skutečně novému docházet pouze prostřednictvím určitých zvláštních obrazů, jejichž modelem je mé tělo.“ (Bergson, Henri. *Hmota a paměť*, s. 14)

malebnost, kterou v něm vidíme, je v něm samotným: je to obraz, avšak obraz existující sám o sobě.“³⁴

Bergson navrhuje jak existenci ve smyslu vědomí, tak existenci ve smyslu nezávislosti na vědomí propojit, protože ze zkušenosti přiznáváme existenci i předmětům, které aktuálně nevnímáme v prostoru. Vyzývá, abychom také přiznali nezávislou existenci neaktuálním vzpomínkám. „Není větší důvod tvrdit, že minulost mizí poté, co byla vnímána, než domnívat se, že hmotné předměty přestanou existovat, přestanu-li je vnímat.“³⁵

Z hlediska zdravého rozumu je tento návrh pro Bergsona přijatelný. Bergson totiž „bere vážně v úvahu, že naše zkušenost je uspořádána podél dvou os, mezi nimiž existuje vzájemná souvislost, vyjádřená nutností jednat, to znamená přecházet z jedné na druhou, a tím je „uzavírat“ či „otevírat“.“³⁶

Otázkou hmoty se Bergson v tomto díle zabývá z hlediska problému vztahu mezi duchem a tělem. Přiznává, že z hlediska historie existuje nespočet teorií k této problematice, dává stranou teorie prohlašující jednotu těla a duše, stejně tak jako ty, které hovoří o tělu jako nástroji. Zabývá se pojetím paralelního vztahu, které nepopírá, avšak podrobuje jej kritické analýze. Nezpochybnuje, že mezi stavem vědomí a mozkiem existuje určitá sounáležitost, ovšem „z toho, že psychologický fakt závisí na mozkovém stavu, ještě nevyplývá paralelismus mezi psychologickou a fyziologickou řadou.“³⁷ A tento problém můžeme vyřešit pomocí faktů, tvrdí Bergson, ale pouze na úrovni paměti. Podle něj totiž „právě vzpomínka představuje průsečík ducha a hmoty.“³⁸ Naše tělo disponuje jistými pohybovými návyky, díky kterým je schopné vybavovat si minulost, ale není tím v žádném případě řečeno, že tělo je schopno si vzpomínky nebo obrazy jakýmkoli způsobem ukládat. Vnímání a paměť jsou považovány za operace čistého poznání. „[Čisté] Vnímání spočívá v tom, že z celkového souboru předmětů vyděluje činnost, kterou by mé tělo mohlo na tyto předměty působit. Vnímání je tedy

³⁴ Tamtéž, s. 8

³⁵ Bergson, Henri. *Hmota a paměť*, s. 107

³⁶ Kouba, Pavel. Pohyb mezi časem a prostorem. In: Čapek, Jakub: *Filozofie Henriho Bergsona*, s. 99

³⁷ Bergson, Henri. *Hmota a paměť*, s. 9

³⁸ Tamtéž, s. 10

pouhou selekcí. Nic nevytváří.“³⁹ Úkolem paměti je zase rozhodovat, vyvolávat minulé vjemy, ale také schopností paměti je uchopit několik okamžiků trvání najednou, a tím paměť může lépe ovlivňovat hmotu. Bergson se snaží vyhnout jak idealistickému, tak realistickému pojetí vztahu ducha a těla. Naše tělo přijímá záchvěvy od okolních těles, tyto záchvěvy však v mozkové hmotě vytvářejí pohyby, které vykreslují naše zpětné možné působení na tělesa. „Mozkový stav přesně odpovídá vnímání. [...] není jeho příčinou, ani důsledkem, [...] vnímání je naše činnost virtuální a mozkový stav naše činnost započatá.“⁴⁰ V tomto okamžiku však Bergson pro další analýzu navrácí do vědomí pojmy jako afektivitu a paměť. Naše tělo je schopné působit jak na vnější tělesa, tak na sebe sama, tím tedy do vnímání přistupuje cosi nového, cosi z nás samotných. Vnější tělesa jsou oddělena, ale naše počitky jsou v našem těle a působí, jako by se tělesa s našimi počitky jaksi mísila. Zjistíme, že počitky nejsou „žádným materiálem, z nichž by vznikal, obraz, ale do konce působí jako nečistota.“⁴¹ Nemůžeme tedy říct, společně s Bergsonem, že zabýváme-li se počitky nebo čistým vnímáním, že se ocitáme na poli ducha. Svět hmotný je souborem obrazů, je jakýmsi vědomím, jenže pouze na úrovni paměti dospějeme k duchu. Pouze tím, že opustíme čisté vnímání a přejdeme k paměti, opustíme hmotu a vydáváme se k duchu.⁴²

Mozkové stavy nejsou příčinou čistého vnímání, při čistém vnímání je vnímaný předmět předmětem vnímaným v přítomnosti. Pro paměť platí něco jiného, jejím předmětem jsou představy nepřítomného předmětu. Vzpomínka se však nerodí z opakování, není funkcí mozku, rozdíl mezi vnímáním a vzpomínkou nespočívá v pouhé intenzitě, nýbrž v povaze. Problém tkví v rozpoznávání – „rozpoznávání neprobíhá na základě mechanického oživení vzpomínek dřímajících v mozku, ale předpokládá více či méně vysoké vypětí vědomí, které se vydává do čisté paměti hledat čisté vzpomínky, které

³⁹ Tamtéž, s. 169nn

⁴⁰ Bergson, Henri. *Hmota a paměť*, s. 172

⁴¹ Tamtéž, s. 174

⁴² Tamtéž, s. 174 Doslovně: „Přechodem od čistého vnímání k paměti definitivně opouštíme hmotu a směřujeme k duchu.“

v kontaktu s přítomným vnímáním postupně zhmotňuje.“⁴³ „Paměť nám zprostředkovává vjemy minulé směrem k přítomnosti, oživuje nám minulé vjemy, dokud se nestanou stavy přítomnými, aktuálními.“⁴⁴ Vnímání považujeme za pasivní duševní operaci, se vzpomínkou také nakládáme obdobně, proto máme dojem, že rozdíl mezi vnímáním a vzpomínkou spočívá pouze v intenzitě. Bergson však vysvětluje, že tato domněnka není zcela správná, protože o přítomnosti nemůžeme hovořit jako o tom, co je intenzivnější. Každá vybavená vzpomínka totiž také nabývá na intenzitě ve chvíli, kdy se zhmotní a aktualizuje za pomoci vnímání. Kdy se přenese z minulosti do přítomnosti. „Ve chvíli, kdy se vzpomínka aktualizuje, tím, že začne působit, přestává být vzpomínkou a stává se znovu vnímáním.“⁴⁵ „Vzpomínka svou podstatou minulá, tou měrou jak se zpřítomňuje, jak tíhne k prostoru, přijímá na sebe tvar počítku, jímž skutečně končí.“⁴⁶ Vzpomínka tedy nevyplývá z mozkového stavu, ale mozkový stav na ni navazuje. Čistá vzpomínka je projevem ducha a díky mozkovému stavu, díky vnímání, se ocitáme na úrovni ducha.

Pokud je však čistá vzpomínka úrovní ducha a čisté vnímání úrovní hmoty, jak tedy funguje jejich vzájemný vztah? Bergson tento problém vyřešil na vzájemné syntéze čisté vzpomínky a čistého vnímání: „Čisté, že tedy okamžité vnímání je ve skutečnosti pouhým ideálem nebo mezí. Každé vnímání zaujímá určitou šíři trvání, prodlužuje minulost do přítomnosti, a zahrnuje tedy i paměť. Budeme-li proto o vnímání uvažovat v jeho konkrétní podobě, jako o syntéze čisté vzpomínky a čistého vnímání, jinak řečeno ducha a hmoty, uchopíme tím problém jednoty duše a těla, tím nejvěrnějším způsobem.“⁴⁷

Oba tyto principy – čisté vnímání a čistou vzpomínku – se pokusil sblížit tím, že se snažil odstranit, či přinejmenším zmírnit protiklady obou těchto principů spočívající v protikladu mezi rozlehlým a nerozlehlým, mezi

⁴³ Tamtéž, s. 176

⁴⁴ Tamtéž, s. 177

⁴⁵ Tamtéž, s. 178

⁴⁶ Čapek, Milič. *Henri Bergson*, s. 99

⁴⁷ Tamtéž, s. 180

kvalitou a kvantitou a mezi svobodou a nutností, a to následovně. Náš rozum dokáže rozlišit protiklad rozlehlosti a nerozlehlosti, extenzi utváříme pomocí abstraktního prostoru, který k ní přikládáme, vytváříme tak neomezeně dělitelnou rozlehlost, ale také naopak jednotlivými počitky získáváme obrazy, které se snažíme následně seskládat. Oba tyto směry se nám nabízejí zcela přirozeně a rozum je přijímá, logicky vyhodnocuje, a poté z nich vychází. Podobně je tomu i u protikladnosti kvality a kvantity, kdy Bergson říká, že konkrétní vnímání, které je syntézou čistého vnímání a čisté paměti, v sobě zahrnuje obrovské množství okamžiků. „Mezi smyslovými kvalitami v naší představě a týmiž kvalitami posuzovanými jako vypočitatelné změny existuje rozdíl pouze v rytmu trvání, rozdíl vnitřního napětí.“⁴⁸ Extenze i napětí připouští nekonečnost stupňů a je záležitostí rozumu, aby sám odděloval homogenní prostor a čistou kvalitu.

Bergsonova snaha o zmírnění protikladnosti svobody a nutnosti spočívá v demonstraci pohybu. Říká, že živá těla jsou schopná nečekaných pohybů, jedná se o pohyb v prostoru, ale již si neuvědomujeme, že „tento pohyb je spojený s rostoucím napětím vědomí v čase.“⁴⁹ Pohyb v prostoru je spojen s nervovými vzruchy živé hmoty, tyto vzruchy dále ve větší složitosti odkazují ke vzpomínkám a díky těmto vzpomínkám je vědomí stále více schopno je „smrštit“ do přítomného trvání a také naopak se rozptýlit zpět ve hmotě. Svoboda tedy obchází nutnost, proniká do nutnosti, která sice nemizí, ale vzájemně se prorůstají. „Duch si od hmoty půjčuje vjemy, z nichž získává svou potravu, a vrací jí je v podobě pohybů, jimž vtiskl pečeť své svobody.“⁵⁰

Lze se domnívat, že problematiku *Hmoty a paměti* Bergson vyřešil poměrně nerozhodně, zmírnění či zrušení výše zmíněných protikladů, dle mého názoru nemá za následek spojení ducha a hmoty, jde zde o jakési vysvětlení funkce, a hlavně vyvrácení asocianismu ve vztahu ducha a těla, který Bergson důsledně odmítá.

⁴⁸ Bodnár, J., Krajčovič M., Patočka J., Városzová E. *Antologia z diel filozofov VIII*, s. 150

⁴⁹ Bergson, Henri. *Hmota a paměť*, s. 184

⁵⁰ Tamtéž, s. 184

3.3 Vývoj tvořivý

Elan vital představuje tok trvání celého vesmíru, směřuje od organického instinktu k lidskému vědomí až k pojmu univerzálního vědomí. Celá skutečnost je děním, procesem, ve kterém se střetávají dva proudy, jeden pasivní – materiální svět a druhý naopak aktivní, tvořivý, svobodný – svět života. Aktivní, tvořivý, vnitřní svět se vymezuje vůči hmotě, a tím se stává svobodným.

Bergson kritizuje pozitivní vědu, tvrdí, že biologie musí stát na pevném metafyzickém základu. O takovýto výklad se pokouší ve svém nejslavnějším díle nazvaném *Vývoj tvořivý*. Úvahami o hmotě a paměti se snažil poukázat na ducha v jeho realitě, *Vývoj tvořivý* zobrazuje myšlenky stvoření jako faktu.⁵¹ Bergson hovoří o vývoji druhu, což je problém biologický – elan vital pokračuje ve vývoji druhů, jako by směřoval k „nadčlověku“, ale také hovoří o tvoření stále nových osobností, „elan vital hledí si ve svém zápasu s hmotou zajistit co možná největší nezávislost a indeterminaci od vnějšího prostředí.“⁵² Bergson neopomíná myšlenku svobody, která je neustále přítomna a kterou si elan vital vydobývá na hmotě. „Elán tvoří formy životní zcela analogicky jako geniální umělec nalézající nové umělecké formy. Bergson tak antropomorfizuje boha-život v duchu své filosofie osobnosti, jako bytost vědomou, která vnitřním úsilím, jest hnána k tomu, aby dobyla z mrtvé hmoty co nejvíce života, vědomí a indeterminace.“⁵³

Elan vital – životní vzmach – je přítomný ve všech úrovních vývoje, je pohybem, který není jen pouhou změnou polohy. Je to hnací síla, která žene druh, živočicha, aby si vybudoval složitější nervový systém, který ho dále a dále žene kupředu, je to životní energie, vitální síla. Do své filozofii pojímá i hmotu, která je podle něj není právě jen překážkou, ale nutnou podmínkou

⁵¹ „Úvahy v Hmotě a paměti dotýkají se prstem reality ducha; úvahy Tvořivého vývoje ukazují nám stvoření jako fakt; z toho se přesně odvozuje idea boha tvůrčího a svobodného, boha, který plodí najednou hmotu a život a jehož tvůrčí úsilí ze strany života pokračuje vývojem druhů, tvořením lidských osobností.“ (Pelikán, Ferdinand. Henri Bergson. Jeho život a dílo. In: Bergson, Henri. *Vývoj tvořivý*, s. LX)

⁵² Tamtéž, s. LXI

⁵³ Tamtéž, s. LXII

vývoje. „Vývoj potom není ničím jiným než rozvíjením zápasu života s mrtvou hmotou.“⁵⁴

Jakousi nitkou, která spojuje hmotu a ducha je pro Bergsona tvůrčí bůh – psychologická aktivita, totiž vůle. „Vůle, a to vůle vědomá, je nejenom podstatou lidské osobnosti a podstatou každého druhu lidského poznání, nýbrž jest též podstatou světa.“⁵⁵ Elan vital je jednotou všech psychických aktivit světa, jednotou živou, podle Bergsona my všichni se podílíme na božském plánu, „my jsouce sami činnými účastníky božského stvoření, můžeme si sami svým vlastním tvůrčím a originálním úsilím této (boží) milosti vydobýt a zasloužit.“⁵⁶

Bergson tvoří zcela novou filozofii, protože hovoří o tom, a dokonce požaduje, aby se filozofie stala kolektivní vědou, syntézou mnoha vědeckých odvětví, aby byla podrobena nejen jednosměrné analýze, nýbrž aby i ostatní vědní obory přispěly svým přičiněním k řešení filozofický problémů. „Filozofie (by se měla stát) kolektivním a postupným úsilím mnoha myslitelů, kteří se budou vzájemně doplňovat, chyby si vytýkat a opravovat.“⁵⁷ Teprve potom bude možné největší problém vyřešit, Bergson si je však vědom, že tyto problémy nelze vyřešit všechny najednou a okamžitě.

Dosud mechanistické chápání stvoření nevysvětlovalo veškeré prapříčiny tohoto stvoření. Stvoření fyzikálních mechanistů bylo vysvětleno jako jednou učiněné dokonalou bytostí, která dále do světa nezasahuje, a díky omezenému intelektu lidskému nikdy neodhalíme příčiny stvoření. Svět je jednou stvořen, je neměnný, jeho energie se vyčerpává. Kdežto Bergson tvrdí, že stvoření je akt, který se stal a neustále se děje – v podobě elan vital – bůh-život je neustále přítomen, je vitální energií, která se naopak neustále hromadí. „Podstatou živé hmoty je energii hromadit a uchovávat.“⁵⁸ Bergsonův koncept působí tedy v opačném směru než pojetí fyzikálních mechanistů.

⁵⁴ Pelikán, Ferdinand. *Portréty filozofů XX. věku*, s. 54

⁵⁵ Pelikán, Ferdinand. Henri Bergson. Jeho život a dílo. In: Bergson, Henri. *Vývoj tvořivý*, s. LXIV

⁵⁶ Tamtéž, s. LXV

⁵⁷ Bergson, Henri. *Vývoj tvořivý*, s. 8

⁵⁸ Pelikán, Ferdinand. Henri Bergson. Jeho život a dílo. In: Bergson, Henri. *Vývoj tvořivý*, s. LXVI

V zápasu, odehrávajícím se mezi duchem a hmotou, Bergson optimisticky důvěřuje konečnému vítězství ducha. „Věří také v nekonečné množství světů a zalidněných planet, v bytosti jiného rodu, než je rod lidský, věří v nekonečnou možnost zušlechtění a zdokonalení lidského plemene a zvláště v ohromné citové a volní prohloubení lidské osobnosti.“⁵⁹ Tato víra zní spíše jako snová idea blízká science-fiction než vědecké filozofické bádání, ale nenechme se mýlit, je to přání člověka, který věří v lidskou ušlechtilost a tato jeho myšlenka je spíše obdivuhodná, než podivuhodná.

Bergson rozlišuje mezi hmotou a duchem, jak jsme již zmínili. Ukazuje nám, jakým způsobem *elan vital* představuje celý kosmický řád, jakým je hnacím principem vývoje pro celý vesmír. Životní vzmach má potřebu tvořit. Není však tvořivým absolutně, protože naráží na hmotu coby překážku, která jej omezuje, zmocňuje se však této hmoty a snaží se dát hmotě co možná nejvíce svobody a nezávislosti. Organismy disponují nervovým systémem, který jim zabezpečuje přežití a činí je nezávislymi na hmotě. Čím víc je tento nervový systém vyvinut a komplikovanější, tím více je organismus svobodný. A co je důležitější, nervový systém dodává organismu energii, se kterou organismus dále disponuje. Komplikovanější nervový systém dává organismu možnosti se rozhodovat, dává mu vůli. Vůli dále organismus využívá v dalším zdokonalování nervového systému. „Tím intenzivnější je vůle živočicha, čím je větší počet mechanismů, mezi nimiž má na vybranou, čím složitější je křížovka, kde se kříží všechny motorické cesty, čili jinými slovy, čím značnějšího rozvoje dosahuje jeho mozek.“⁶⁰ Živočišný život tedy spočívá v obstarávání zásoby energie a v jejím vynakládání na zdokonalování.

Vyvstává však další otázka, odkud tato energie pochází? Bergson nám na ni odpoví tím, že energii organismy čerpají z potravy. Analyzuje tak přísun energie nejvyšším živočichům až těm nejnižším organismům. Vyšší živočichové se živí energií z masa jiných živočichů, kteří se zase živí jinými živočichy či rostlinami. Když dojdeme v úvaze až na úroveň rostlin, tak

⁵⁹ Pelikán, Ferdinand. Henri Bergson. Jeho život a dílo. In: Bergson, Henri. *Vývoj tvořivý*, s. LXVII

⁶⁰ Bergson, Henri. *Vývoj tvořivý*, s. 342

zjistíme, že jsou tedy zdrojem energie pro živočichy. Rostliny ovšem energii musí také někde čerpat. Zdrojem energie pro rostliny je slunce. Rostliny pomocí chlorofylů, chemickou reakcí. Zdrojem energie pro všechny organismy je tedy sluneční energie, ať už přímým – u rostlin, či zprostředkovaným – u živočichů. Rozdělení organické přírody na část rostlinnou a část živočišnou nutně muselo nastat. Životní vzmach totiž směřoval ke svobodě, ale u rostlin k dosažení takovéto úrovně svobody nedošlo. Rostliny totiž energii pouze hromadí, ale dále ji neužítávají k vlastnímu nervovému vývoji. V přírodě došlo k mnoha takovým podobným rozštěpením, v mnoha případech je však takové dělení i dílem kontingence. „Jedině dvě věci jsou nutné: 1. postupné nahromadění energie, 2. elastická splavnění této energie měnlivými a neurčitými směry, na jejichž konci jsou svobodné akty.“⁶¹ Podstatný pro život je tedy nastřádání sluneční energie. Bergson v tomto místě rozvádí hypotézu, která připouští i jiný možný život, kdekoli jinde ve vesmíru, život nemusí nutně existovat pouze na naší planetě. Jiný život na jiné planetě by však nemusel vypadat jako nám známý život na zemi. Tento cizí život by nemusel být ani založen na bázi uhlíku, ale díky čerpání sluneční energie by mohl fungovat, žít a rozvíjet se podobně.⁶²

Bergson si také ptá, zda je individualita člověka v danou chvíli jednotná či mnohonásobná. Pokud prohlásíme, že je jednotná, tak naše počítky a představy s určitostí naznačí, že tomu tak není. Naopak, kdybychom prohlásili naši individualitu za mnohonásobnou, tak naše vědomí bude demonstrovat opak. Rozum nám tedy říká, že jsme „mnohonásobná jednota a jednotná mnohonásobnost.“⁶³ Individualizace je tak částečně záležitostí hmoty a částečně života. Neustále můžeme sledovat proces individualizace jedince a zároveň jeho tendence ke sdružování. Na základě vědeckých informací je Bergson přesvědčen o tom, že „velmi pravděpodobně nikoliv buňky udělaly individuum sdružováním; spíše individuum udělalo buňky rozlučováním.“⁶⁴

⁶¹ Bergson, Henri. *Vývoj tvořivý*, s. 346

⁶² Tamtéž, s. 347nn „Pravda je, že život je možný všude [...] jakmile přirovnáme život k rozmachu.“

⁶³ Tamtéž, s. 350

⁶⁴ Tamtéž, s. 351nn

Nemůžeme se však zbavit pocitu, jako by se individuum mohlo vyvinout jen pod podmínkou, „že svou substanci rozštěpí v elementy, které samy mají jisté zdání individuálnosti a jsou spojeny mezi sebou jistým zdáním sociabilnosti.“⁶⁵ Čistá jednota a čistá mnohost jsou kategorie hmoty, životní vzmach není ani jedním, tedy nikdy se nerozhodne ani pro jednotu ani pro mnohost, tak „bude donekonečna přeskakovat z jedné na druhou.“⁶⁶ Životní vzmach totiž tkví v samé podstatě života, není ani jedním ani druhým, ale sjednocujícím stanoviskem.

Jak jsme již uvedli, čím více je vůle organismu svobodnější, čím více má možností jednání, tím většího dosahuje jeho mozek rozvoje. Rozdíl mezi mozkiem sebeinteligentnějšího živočicha a mozkiem lidským je však radikální. Vědomí živočicha se rozvíjí pouze na úrovni rutiny, pouze na úrovni zvyku se posune o maličký stupeň ve svém vývoji dále, ovšem jen proto, aby mohl podniknout další naučený krok. Pouze lidské vědomí je doopravdy svobodné. Mechanismus, který si vědomí osvojilo, sice vědomí samo uvěžňovalo, člověk se však díky řeči zbavil automatismu, jenž jej svazoval a také díky socializaci. Člověk se vývoji dostal dále než ostatní organismy. Sdružování do společností a hlavně jazyk jsou podstatnými prvky, které odlišují člověka od ostatní přírody. „V tomto smyslu zcela speciálním je člověk „mezi“ a „cílem“ vývoje.“⁶⁷ Lidský vývoj však nebyl předurčen, o místo na světě jsme bojovali úplně stejně jako jiné organismy, my jsme však tento boj vyhráli. Možná bychom se vyvinuli jinak z důvodu rozdílných náhod. Člověk je tedy v nejvyšší možné míře svobodnou bytostí. „Vše se děje tak, jakoby se nějaká neurčitá a matná bytost, kterou je možno nazvat jakkoli, člověkem nebo nadčlověkem, snažila sebe uskutečnit a dospěla k tomu jen tím, že se cestou vzdala části sebe sama.“⁶⁸ Za tyto „odpadové“ části Bergson považuje svět živočichů a rostlin. Zdá se, že člověk by měl být snad dokonalým cílem přírody, není tomu však tak. Člověk disponuje jak intelektem, tak intuicí.

⁶⁵ Bergson, Henri. *Vývoj tvořivý*, s. 353

⁶⁶ Tamtéž, s. 354

⁶⁷ Tamtéž, s. 359

⁶⁸ Tamtéž, s. 361

„Intuice a intelekt představují dva protivné směry vědomé práce; intuice kráčí v samotném směru života, intelekt jde ve směru opačném a shledává se tak zcela přirozeně řízeným podle pohybu hmoty.“⁶⁹ Kdyby vztah mezi intuicí a intelektem byl ideální, kdyby obě – jak intuice, tak intelekt – dosáhly „plného rozvoje“⁷⁰, tehdy by bylo lidstvo dokonalé. Jenže lidstvo se nachází v okamžiku, kdy věda zcela smetává intuitivní filozofii. Mechanismus, který intelekt aplikuje na svět a kterým svět vysvětluje, zastiňuje světlo intuice, která je jedinou hnací silou, jediným životním elánem. „Vědomí je svobodné, je svobodou samo, ale nemůže procházet hmotou, aby se jí nepřizpůsobilo; toto přizpůsobení je tím, co nazýváme intelektuálností.“⁷¹ Veškeré problémy lidstva však díky filozofii, která se snaží vyzdvihnout intuici nad intelektem, se zdají být snazší. Taková filozofie nám dává více síly pro život, jak zdůrazňuje Bergson. Zdá se, jako bychom měli dostatek síly překonávat překážky a nástrahy, „dokonce snad i samu smrt“.⁷²

⁶⁹ Bergson, Henri. *Vývoj tvořivý*, s. 362

⁷⁰ Tamtéž, s. 362

⁷¹ Tamtéž, s. 366

⁷² Tamtéž, s. 367

4 Komparace

V dílech obou autorů nalezneme jak mnohé výrazné shody, tak i stejně vyhraněné rozdíly. Lze se domnívat, že velmi důležitou roli sehrál jejich vztah k přírodním vědám. Oba filosofové jsou prakticky vrstevníci, přesto však mezi nimi je výrazný posun v kladení otázek. Bergson byl velmi dobře obeznámen s přírodními vědami, zvláště s biologií, ovšem více méně na úrovni amatéra. Stejně tak tomu bylo v matematice, kde Bergson vykazoval bezesporu matematické nadání, ale jeho další vývoj jej zavedl nikoli ke studiu a vědecké práci v tomto oboru, ale přímo k filosofii. Můžeme říci, že klade otázky, které jaksi více zapadají do tradičního filosofického schématu své doby.

Bergsonova záliba v přírodních vědách, zvl. v biologii, nutně vedla k otázce po hlubším porozumění faktu evoluce, který přichází právě ze strany přírodních věd, zvláště v díle Charlese Darwina. Bergson hledá takové řešení, které ponechá dignitu (důstojnost) dosavadní filosofii přírody, avšak odstraní povrchní mechanicistické chápání, které přichází spolu s těmito novými poznatky. Proto v Bergsonově díle nacházíme jednoznačný příklon k dynamickému, evolutivnímu řádu světa.

Bergson, jak bylo řečeno, vystupuje především jako filosof a přitom velmi poučený a kvalifikovaný přírodovědec amatér.

Naproti tomu Whitehead je v situaci vědce, matematika a teoretického fyzika, který je velmi důvěrně seznámen s nejnovějšími problémy, které současná fyzika jeho doby přináší, a to především v oblasti kvantové fyziky a teorie relativity. Dostí významné je i Whiteheadovo období, v němž se, spolu s Bertrendem Russellem, zabýval otázkami teorie matematiky a logiky, a je vcelku pochopitelné, že odtud pramení i jeho základní filosofický přístup, který charakterizujeme jako realismus. Úkol, který si Whitehead klade, je skutečně gigantický: utvořit filosofický systém, který dokáže dát odpovědi na převratné objevy konce 19. a především začátku 20. století. Na rozdíl od Bergsona, který byl silně inspirován biologií, je pro Whiteheada dominantní kvantová fyzika a procesy, které se odehrávají v mikrosvětě a které ve

Whiteheadově domýšlení vedou k odmítnutí substance a nahrazení událostí, která se tak stává v jeho takřka herakleitovském univerzu základním přístupem.

Stejně jako u Bergsona je i Whiteheadovo pojetí světa a života velmi dynamické, oba filosofové odmítají statické kategorie předchozích metafyzik. Současně však dochází k jinému chápání okolní reality a tak se nutně liší i jejich filosofické modely, které oba myslitelé předkládají.

Oba autory spojuje též jeden základní přístup. Odmítnutí mechanicismu, materialismu a povrchního racionalismu. Do popředí vystupuje život v celé jeho komplexnosti, chápání organismu jako proměnné ale svébytné jednoty, která zvláště u Whiteheada představuje jeden z klíčových pojmů, entitu, která přetrvává včleněna do událostního prostoru⁷³ evoluční a dynamické chápání života.

V souvislosti s tímto dynamickým pojetím také růst osobnosti Bergson chápe jako neustálé nabalování, každým momentem se něco nového pojí k dřívějšímu. Na kontinuitě se utváří diskontinuita, kterou vnímáme jako nový stav. Toto pojetí nás vede k porovnání s Whiteheadovým pojetím „concrecence“, srůstání. Jde o jeden z klíčových Whiteheadových pojmů, kterým chce vystihnout fakt, že v přírodě stále dochází ke vzniku nových struktur, které jsou utvářeny ze stavebních kamenů struktur nižších, které jako samostatné jednotky zaniknou a stávají se součástí většího celku. Nový větší celek je však opět stavebním kamenem pro celek vyšší, komplexnější, atd.

Whiteheadův základní axiom zní, že plán celku ovlivňuje všechny vlastnosti podřazených organismů, které se stávají součástmi struktury vyšší. Známý je příměr, kterým Whitehead ozřejmuje tuto souvislost: „Elektron uvnitř živého těla se liší od elektronu, a to na základě plánu těla.“⁷⁴ Tento princip podřazení vyšší struktury platí všeobecně pro celou přírodu a nejde jen o nějakou dílčí vlastnost charakteristickou výlučně pro živé organismy. Tato vlastnost rovněž zaručuje, že se příroda vyvíjí, zkomplexňuje jako celek.

⁷³ Whitehead, A. N. *Veda a moderný svet*, s. 17-19

⁷⁴ Whitehead, A. N. *Process and Reality*, s. 390nn

Bergsonovu vizi o diskontinuitě stavů, můžeme formulovat whiteheadovými kategoriemi jako událost, která je uchopována do vyšší jednoty, srůstáním, concrescencí. Událost původní zaniká a stává se novou událostí, která ve své potencialitě je schopna být uchopena, obohacena, je schopna nabalit na sebe další zkušenost a stát se další událostí, atd. To je v souladu s Bergsonovou intuicí, že stavy jsou diskontinuitní jako snímky filmu a pouze naše vnímání jim přisuzuje spojitost. Hlubší spojitost však zůstává mimo náš horizont racionálního porozumění, je to onen temný a hluboký proud trvání.

Stejně u Whiteheada je „aktuální jsoucno“, či elementární událost konkretizací světa do nové jednoty, byť okamžikové. Posloupnost elementárních událostí chápe jako makrokosmické procesy, avšak i ty stále zůstávají událostmi, které se v řádu své struktury mění, zanikají, jsou uchopovány do vyšších jednot.

Ať se pojetí Bergsona a Whiteheada v interpretaci a domýšlení pohledu na měnící se události jakkoli liší, v zásadě zůstává společný princip změny, dynamiky a diskontinuity jednotlivých dílčích událostí, nabalování, srůstání či concrecence do nových forem, v nichž ono předchozí je částí nového celku.

Budeme se v dalším věnovat především těm nejvýraznějším rozdílům, kde se myšlení obou filosofů vzdaluje nejvíce.

V jistém zevšeobecnění a s jistou nepřesností bychom v této souvislosti mohli konstatovat, že Bergson stojí a navazuje na pozice filozofie 19. století, zatímco Whitehead vnímá zcela nové koncepce, které se před vědou otevírají již z pohledu 20. století, s plným vědomím novosti těchto otázek a potřeby radikální proměny metafyzických kategorií. Proto také Whiteheadova filosofie je daleko rozložitější, čímž není řečeno, že Bergsonovo myšlení neproniká jiným způsobem do hlubin nové metafyziky.

První problém představuje již samo chápání prostoru a času. Bergson, který chtěl čas emancipovat od prostoru, si velmi dobře uvědomil Kantovo úskalí, do kterého vede tvrzení, že čas odhalujeme a pojetí času získáváme výlučně přes prostor, jeho měření a zpracování změn, odehrávajících se

v prostoru. Bergson „postupuje proti degradaci času“⁷⁵ a především proti jeho zprostorňování. „Trvání je čistý čas, bez promítnutí a symbolizování do prostoru.“⁷⁶ Pro Bergsona je řešení otázky času i odpovědí na problém lidské svobody. Zde vidíme, že Bergsonovo pojetí jde na rozdíl od Whiteheada spíše do roviny psychologické a intuitivní. Většinou klademe své vnitřní jednání do vnějšího prostoru, většinu času se jakoby „zvnějšňujeme“ a z vlastního já vnímáme pouze jakýsi obarvený fantom, stín, který čisté trvání vrhá do homogenního prostoru. Naše existence se vyvíjí spíše v prostoru, než v čase. Žijeme spíše pro svět vnější, než sami pro sebe, spíše mluvíme, než myslíme a tak dále. Jednat svobodně značí být znovu vlastníkem sebe sama, to znamená, umístit se v čistém trvání. Bergson zdůrazňuje, a to proti dosavadnímu myšlení novověké filosofie, autonomii času proti prostoru. Je třeba mít na mysli, že Bergson je si vědom faktu, že se vnější věci proměňují, ale říká, že jednotlivá stadia této proměny nenásledují po sobě, poněvadž z předchozích „současností“ nezbyvá v nově nastalém okamžiku naprosto nic, vždy znovu pozorujeme pouze souhrn současných poloh.⁷⁷

Zásadní otázka však zůstává po hnacím motoru těchto procesů, tohoto vývoje. Odpovědí je u Bergsona pojem *Elan vital*, u Whiteheada základní kategorie Kreativita. Základní definice u obou autorů jsme již nastínili v předchozích kapitolách, proto je jen velmi stručně shrneme.

Elan vital neboli životní vzmach u Bergsona je tvořivá energie, je to energie, kterou vnímáme i v sobě, a která je podstatou celého světového dění vůbec. Život se prostírá v kontinuitě, trvá, životním elánem je tažen k absorbování a přetváření toho, s čím se setkává. Je hybnou silou, požadavkem pohybu vpřed.

⁷⁵ Floss, Karel. *Čas, dějinnost a Aurelius Augustinus*, s. 46-51

⁷⁶ Jakovenko, Boris. Henri Bergson a jeho dílo. In: Bergson, Henri: *Čas a svoboda*, s. 6

⁷⁷ Zde je třeba učinit malou, avšak důležitou poznámku. Egon Bondy upozorňuje na podobné pojetí v indické filosofii. (Bondy, Egon. *Indická filosofie*, Praha 1992, s. 95-103) Totiž, že všechny objekty vnějšího světa existují pouze v proudu individuální osobnosti. V jistém přiblížení můžeme chápat tento proud za jediné neproměnné, srovnatelný s oním bergsonovským „durée“.

Whiteheadův pojem Kreativity „je takový princip konečna, na základě kterého mnohost, představující univerzum v jeho rozmanitosti, stává se jednou skutečnou událostí, představující univerzum jako jeden celek.“⁷⁸

Domnívám se, že nelze o kreativitě hovořit jako o rovnocenném pojmu s ostatními whiteheadovskými kategoriemi. Whitehead je si této skutečnosti dobře vědom,⁷⁹ avšak vzhledem k hutnosti a rozložitosti Whiteheadova díla se tato mimořádnost pojmu kreativity jaksí vytrácí. Domýšlíme-li dosah této kategorie, dostaneme se k závěru, že musí být vše-pronikajícím, všude v prostoru a čase přítomným nejzákladnějším konstitučním principem. Což ale jsou obecně vzato atributy Boha. Whitehead jako teista však rozlišuje kreativitu spíše jako princip tvořivosti, kterému musí být dána hranice. A touto hranicí je právě Bůh, garant stanovení mezí.

Záruku, aby byl zachován v přírodě řád, který na jedné straně zaručí stálý růst, zkomplexňování, na druhé straně však omezení, ohraničení této tvůrčí činnosti, dává Bůh, který sám není konkrétní, ale je základem každé konkrétní skutečnosti.

Obdobnou - v jistém smyslu - úvahu najdeme u Pythagora, který se obává množivého „apeironu“, neřízené síly kreativity, „množivosti“, a proto klade myšlenku omezení, ohraničení „číslem“.

U Bergsona jde o poněkud jiné zdůraznění toho, že vývoj života nevychází z hmoty, ale směřuje proti ní a jejím mechanickým zákonům. Bergson vidí, že veškerá realita je proces, dění, který odlišuje jako vzestupný proud života a sestupný proud hmoty. Na rozdíl od Whiteheada nevidí souvislost mezi těmito dvěma proudy. Odmítá řešení, které přináší darwinismus, protože je považuje za mechanistické. Odmítá dávat do souvislosti vědomí s fyzikálními a biologickými procesy v tom smyslu, že by jimi bylo plně determinováno. Vědomí a život jsou spolu spojené nádoby, ne však s fyzikálními a chemickými procesy. Podobný přístup se ostatně promítá

⁷⁸ Whitehead A. N. *Veda a moderný svet*, s. 44

⁷⁹ O těchto základních pojmech hovoří Whitehead ve 2. kapitole *Process and Reality*. Výslovně zde formuluje „Kreativita je universalie všech univerzálií, je to princip novosti.“ (Whitehead, A. N. *Process and Reality*, s. 62)

v Bergsonově chápání mravnosti a náboženství. Morálka uzavřená, neosobní, kterou ukládá společnost pro sebe-uchování a morálka otevřená, osobní, živá, tryskající z hlubiny nitra. Stejně tak i náboženství statické, je neosobní, na rozdíl od dynamického, kterým je pro Bergsona mystika, jako hlubinné, niterné a intuitivní uchopení.

Zde vidím podstatný rozdíl mezi Bergsonem a Whiteheadem: Bergson jako filosof intuice jde cestou psychologického přístupu k realitě, cestou uměleckého uchopení, cestou individuální intuice. Jeho Elan vital je spíše tušením tajemné hlubiny v nejzazší struktuře bytí, o němž přesvědčuje ne intelekt, ale intuice. Propast mezi hmotou a vědomím není u Bergsona dořešena ve smyslu odpovědi na přírodovědecké teorie, ale spíše spekulativním způsobem. Naproti tomu Whitehead vidí jednotu celé přírody, jeho chápání evoluce a dynamiky světa je sice obdobné Bergsonovu, ale zahrnuje oba tyto aspekty do široké jednoty. Kreativita je tou nejzákladnější silou, nejzákladnějším principem, platným jak pro hmotnou říši, tak pro říši ducha.

U Whiteheada je kreativita daná celé přírodě, u Bergsona je jeho elan vital dán jen ve vědomí organismů. Whiteheadova kreativita je principem, který směřuje tvořivě kupředu sám od sebe, zatímco u Bergsona jde o zápas, spor a vzdor ducha proti hmotě, intuice proti intelektu.

Klasické paradigma krystalizovalo postupně jako substanční a mechanistický pohled na svět. Vycházelo z představ Aristotelových, na které především navázal Tomáš Akvinský a domyslel pomocí tohoto aristotelského aparátu některé své filosofické a především teologické postoje. Další zdroj představovalo především myšlení filosofa a matematika René Descarta. Svým pojetím *res cogitans* a *res extensa* položil pevnou a nepřekročitelnou dělicí čáru substanciálního dualismu mezi svět ducha a svět hmoty. Třetí významný proud, který měl největší dopad zvláště na vědecké představy, byly myšlenky Izáka Newtona. Newtonův systém byl opřený o matematicky vyjádřitelné zákonitosti mechanického pohybu - pohybové zákony, postulát absolutního prostoru a času a vycházel z racionalistického pojetí své doby.

Z těchto myšlenkových pozic vykristalovalo klasické paradigma, které bychom stručně mohli charakterizovat následovně:⁸⁰

Vesmír stvořen jednorázově, dány zákony, které determinují přírodní dění

Celek je součet svých částí

Existuje svět ducha a svět hmoty (u Descarta: *res cogitans*, *res extensa*)

Existuje neměnná substance, všechny změny se odehrávají pouze jako případy a nenarušují, nemění substanci

Existuje neměnný a nehybný, absolutní, prostor popsáný euklidovskou geometrií

Změny se popisují veličinou „čas“. Čas je absolutní a rovnoměrně plyne od minulosti k budoucnosti.

Prvky světa jsou materiální částice, dále nedělitelné

Ideálem vědy je matematika a mechanika

Svět je soubor diskrétních individualit, vzájemně oddělených

Jevy a události je možno pozorovat odděleně a nezávisle na sobě

Vědění je rozděleno do jednotlivých oborů a oddělených oblastí, tyto

⁸⁰ Rescher, Nicholas. *Process Metaphysics*, s. 35nn

oblasti nejsou v zásadě vzájemně propojeny.

Začátkem 20. století se ve vědě začínají objevovat nové skutečnosti, které nejsou slučitelné se starým pojetím.

Již objev radioaktivity přináší nečekané problémy. Ale vzápětí se objevuje celá a již nekončící řada nových pohledů, které si vyžadují zcela nové předpoklady. Jde zvláště o důsledky Einsteinovy teorie relativity, kvantové fyziky, fyziky subnukleárních částic, kdy se začínají projevovat nečekané vlastnosti - popis stavů možný jako by částice byly skutečně částicí, ale i vlnou, Heisenbergovy relace neurčitosti - nelze současně určit hybnost i souřadnice mikroskopického objektu.

Nové kosmologické poznatky, zjištění hranic, kde přirozený svět ztrácí své vlastnosti, dotvrzují neudržitelnost klasických představ.

Závěry paleontologického a biologického bádání vedou k jasnému uznání faktu evoluce. Teilhard de Chardin nabízí - na svou dobu velmi odvážný - evoluční model, který ovlivnil řadu myslitelů, a to jak Bergsona, tak i Whiteheada.

Centrálním tématem Bergsonovy filozofie je nadřazenost ducha nad hmotou, zatímco Whiteheadova kreativita působí v celé přírodě stejně. Dokázali jsme, že jak Whitehead, tak Bergson se vymezují vůči pozitivistickému mechanicismu, každý svým vlastním způsobem. Oba autory spojuje evoluční a dynamické chápání světa. Zjistili jsme, že filozofie obou těchto myslitelů je velmi bohatá, dynamická, z části podobná, z části rozdílná, ale rozhodně jsme ještě nevyčerpali všechny možnosti k dalšímu studiu těchto velmi zajímavých filozofů.

Literatura

BERGSON, Henri. *Čas a svoboda: O bezprostředních datech vědomí*. Praha: Samcovo knihkupectví, 1947.

BERGSON, Henri. *Hmota a paměť: Esej o vztahu těla k duchu*. Praha: OIKOYMENH, 2003. 191 s. ISBN 80-7298-065-3.

BERGSON, Henri. *Vývoj tvořivý*. Praha: Jan Laichter, 1919. 497 s.

BLECHA, Ivan: *Filosofie*. 4. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002. 279 s. ISBN 80-7182-147-0.

BODNÁR, Ján; KRAJČOVIČ, Michal; PATOČKA, Jan; VÁROSSOVÁ, Elena. *Antologia z diel filozofov VIII: Pragmatizmus, realizmus, fenomenológia, existencializmus*. Bratislava: Nakladateľství Epoque, 1969. 601 s.

CORETH, Emerich. *Filosofie 20. století*. 1. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2006. 255 s. ISBN 80-7182-209-4.

ČAPEK, Jakub. *Filozofie Henriho Bergsona: Základní aspekty a problémy*. Praha: OIKOYMENH, 2003. 189 s. ISBN 80-7298-071-8.

ČAPEK, Milič. *Henri Bergson*. Praha: Nakladatelské družstvo Máje, 1939. 184 s.

FLOSS, Karel: *Čas, dějinnost a Aurelius Augustinus*. Olomouc: Univerzita Palackého, 1992. 139 s. ISBN 80-7067-186-6.

HLAVINKA, Pavel. *Dějiny filosofie: jasně a stručně*. Praha: Triton, 2008. 265 s. ISBN 978-80-7387-015-7.

HOLZHEY, Helmut; RÖD, Wolfgang. *Filosofie 19. a 20. století. II, Novokantovství, idealismus, realismus a fenomenologie*. 1. Vyd. Praha: OIKOYMENH, 2006. 515 s. ISBN 80-7298-178-1.

JEMELKA, Petr. *Přednášky z ontologie*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2004. 59 s. ISBN 80-210-3470-X.

Kolektiv autorů. *Filosofický slovník*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002. 479 s. ISBN 80-7182-064-4.

PELIKÁN, Ferdinand. *Portréty filozofů XX. Věku*. Praha, 1931. 96 s.

RESCHER, Nicholas. *Process Metaphysics: An Introduction To Process Philosophy*. New York: State University of New York Press, 1996. 213 s. ISBN 0-7914-2818-4.

SCHMIDINGER, Heinrich; RÖD, Wolfgang. *Filosofie 19. a 20. Století. III, Filozofie života a filozofie existence*. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2009. 523 s. ISBN 978-80-7298-177-9.

SOLOVJOV, Vladimír. *Krise západní filosofie*. 1. vyd. Olomouc: Centrum Aletti Velehrad-Roma, 2001. 196 s. ISBN 80-86045-72-2.

STÖRIG, Hans, Joachim. *Malé dějiny filozofie*. 8. vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007. 653 s. ISBN 978-80-7195-206-0.

ŠMAJS, Josef; KROB, Josef. *Úvod do ontologie*. 2. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1994. 214 s. ISBN 80-210-0879-2.

ŠMAJS, Josef. *Uvedení do evoluční ontologie*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2008. 87 s. ISBN 978-80-210-4743-3.

WHITEHEAD, Alfred, North. *Veda a moderný svet*. Bratislava: Pravda, 1989.

WHITEHEAD, Alfred, North. *Matematika a dobro a jiné eseje*. 1. vyd. Praha, 1970.

WHITEHEAD, Alfred, North. *Process and Reality: An Essay in Cosmology*. New York: Free Press, 1979.